

KONCEPTUALNI PRISTUP ISTRAŽIVANJU MIGRACIJSKIH PROCESA:

TERMINOLOGIJA, TIPOLOGIJA, TEORIJSKI PRISTUPI⁵

Etnologija i sociokulturna antropologija dugo su vremena kulture opisivale kao (manje ili više diskretno) ograničene, teritorijalizirane, relativno nepromjenjive i homogene jedinice. U tome smislu antropološka zajednica rado spominje 'slučaj Margaret Mead'. Naime, čak se i toj famoznoj znanstvenici 1930-ih godina – usprkos tome što je znala da mladići Papue Nove Gvineje, gdje je tada istraživala, odlaze na višegodišnji (tj. privremeni) rad kod bijelih poslodavaca i odatle se vraćaju s nizom novih iskustava, npr. sa znanjem novoga jezika (*pidgin*) i obogaćeni nekim novim kulturnim i inim spoznajama koje su donosili u svoju zajednicu – 'omaklo', da o istraživanim društvima i kulturama piše kao o bezvremenskim kulturama koje nisu pod utjecajem vanjskoga svijeta. No, polovicom dvadesetoga stoljeća, napuštanjem funkcionalističke i strukturalističke teorijske paradigme (i nekih drugih, manje utjecajnih), odnosno promjenom znanstveno-istraživačke paradigme, studije migracija zauzele su respektabilno mjesto kao znanstveno visoko interesno područje istraživanja. Tome je pridonijelo antropolozima svojstvena metodologija: promatranje ljudi i njihovoga stvarnog života. Upravo u to vrijeme u fokusu njihova promatranja našle su se migracijske mobilnosti kao jedna od rastućih pokretačkih snaga posvuda po svijetu. Naime, na raznim stranama svijeta, osobito na kontinentima koji se smatraju tradicionalnim područjima etnografskoga terenskog istraživanja (Afrika, Azija, Oceanija, Latinska Amerika), započeli su u valovima pomaci velikoga broja ljudi iz ruralnih prema urbanim središtima te općenito iz ekonomski nerazvijenih u ekonomski razvijene dijelove svijeta. Do 1970-ih godina migracijski valovi geografski se šire u Europu,⁶ Aziju, Australiju, Sjevernu Ameriku. S njima naravno i antropološka istraživanja. Rapidno se revidiraju stariji pristupi u istraživačkim praksama te proširuju novim teorijskim, terminološkim i metodološkim okvirima istraživanja, uz sve dosljednije (i nužnije) uvažavanje interdisciplinarnosti kao jednoga od temeljnih načela znanstvenoga rada. Pitanja su se nametala gotovo sama po sebi: ko/relacija između mjesta porijekla i mjesta useljenja, lokalne reakcije ljudi na globalne procese, važnost i uloga tradicijskoga nasljeđa u migrantskim procesima prilagodbe, sadržaj i priroda kulturne promjene, napokon pitanje etniciteta i identiteta.⁷

Što se tiče hrvatske etnologije i kulturne antropologije, još je prije stotinjak godina jedan od „očeva osnivača“⁸ hrvatske etnologije kao samostalne znanosti Antun Radić, oslanjajući se na prethodan rad Valtazara Bogišića,⁹ bio svjestan migracijskih mobilnosti ruralnoga sta-

⁵ U ovom poglavlju glavne su bibliografske reference: Valentić, 1984; Antić, 1991; Živković et al., 1995; Heršak, 1998; Banović, 1990, 1998; Brettell, 2000; Mesić, 2002; Lewellen 2002; Babić, Mesić, 2003; Castles, Miller, 2003; Čapo Žmegač, 2003, 2005, 2007a, 2007b; Dictionary of Race..., 2003; (The) Ethnicity 2003; Brettell, 2003; Koser, 2007; Rajković Iveta, 2010; Medica, Lukić 2011.

⁶ Paradoksalno, Europa je do tada stoljećima bila tradicionalno 'izvoznica' ljudi, no iza Drugoga svjetskog rata, razorene a potencijalno rastuće ekonomije (a taj se potencijal pokazao i te kako realnim) potraživale su radnu snagu i pokazale se kao vrlo konkurentno tržište rada, (usp. Massey et al., 2003.).

⁷ Usp. Brettell, 2000; Brettell, 2003.

⁸ Usp. Leček, Petrović- Leš, 2010: VII.

⁹ Usp. Bogišić, 1874.

novništva krajem 19. stoljeća. Anticipirajući pojmove u današnjoj znanstvenoj terminologiji poznate kao socijalni kapital i mrežne teorije, pitanja migracije ugradio je u *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*¹⁰ u dijelovima koji se tiču obiteljskoga života, osobito zadrugnih obitelji. Bila su to pitanja o ekonomskim migracijama i reguliranje prava i obaveza članova obitelji, osobito migranata-zadrugara. Usprkos tome, migracijske mobilnosti i procesi nisu se u hrvatskoj etnologiji sustavno istraživali sve do unatrag nekoliko desetljeća, a i tada uglavnom fragmentarno.¹¹

U hrvatskoj stručnoj i znanstvenoj terminologiji koristi se više termina kojim se označuju Hrvati koji žive izvan Hrvatske. S manje ili više odstupanja, uobičajilo se koristiti termine *dijaspora* za Hrvate i njihove potomke koji su u raznim vremenskim razdobljima emigrirali iz Hrvatske te sada žive na široko disperziranom prostoru europskih zemalja, a *iseljeništvo* za vinovnike prekomorskoga, transkontinentalnog iseljavanja. Iako u osnovi istoga značenja, dotični termini asociraju na različite mobilnosti i različita migracijska obilježja (u prvom redu vremenska i destinacijska). Kako se radi o heterogenim skupinama ljudi, kao s/p/retno rješenje nametnuo se u posljednje vrijeme termin *migracija*. Međutim, čest je još jedan termin: *manjina*.

Budući da je ovaj rad fokusiran na ljude i njihove različite mobilnosti, ovisno o kontekstu koriste se sva ova četiri termina. Kako je pojam *iseljeništvo* sam po sebi razumljiv, a o migracijama će biti više riječi niže u tekstu, valja se osvrnuti na preostala dva, tj. na pojmove *manjina* i *dijaspora*.

Kod korištenja termina *manjina* valja naročito imati na umu činjenicu značenjske povezanosti svih termina međusobno te posebice činjenicu da, iako nisu sve manjine posljedica migracija, neke ipak jesu. Neke žive, a neke ne žive u migratornom području, tj. njihov položaj i status nisu rezultat migracijskih mobilnosti.¹² Stoga se valja osvrnuti na značenje tih pojmova.

¹⁰ Usp. Radić, 1897.

¹¹ Tako npr., ne zaboravljajući preteče etnološkoga rada na tome polju kao što su Fran Kurelac, Ivan Kukuljević Sakcinski, Ivan Milčetić, Mate Ujević ili Milovan Gavazzi, u novije vrijeme temama o Hrvatima izvan Hrvatske bavili su se etnolozi: Nives Rittig Beljak (gradišćanski Hrvati), Zorica Vitez (gradišćanski i slovački Hrvati), Vitomir Belaj (Hrvati u Sloveniji), Ana Perinić (moliški Hrvati), Tanja Bukovčan (iseljavanje u Ameriku), potom sveobuhvatno o Hrvatima u Srbiji i Mađarskoj Milana Černelić, Jadranka Grbić Jakopović (sveobuhvatno o Hrvatima u Mađarskoj i fragmentarno o Hrvatima u Slovačkoj i Sloveniji, te svobuhvatno o hrvatskoj dijaspori i iseljeništvu), Koraljka Kuzman Šlogar (Hrvati u Slovačkoj), Jasna Čapo Žmegač (Hrvati u Njemačkoj), Maja Povržanović Frykman (Hrvati u Švedskoj), Marijeta Rajković Iveta (transkontinentalne migracije); u sklopu Međunarodne smotre folkloru koja je u nekoliko navrata organizirala tematske smotre na temu Hrvata izvan Hrvatske ponovno se ističe Zorica Vitez sa suradnicima Smotre, a muzejskom izložbenom djelatnošću i Lidija Nikočević sa suradnicima iz Etnografskoga muzeja Istre (transkontinentalne migracije Istrana).

¹² Stjecajem okolnosti neke su zajednice (lokalne, regionalne i nacionalne) postale manjine u domicilnom području jer su u njega imigrirali oni koji su iz ovih ili onih razloga potisnuli brojčano, ekonomski ili politički i time ih 'učinili' manjinom ili jer je došlo do promjene državnih i međudržavnih granica te se promijenio status nekih zajednica unutar novostvorenih granica. Npr. dezintegracijom Jugoslavije Hrvati u nekima od bivših jugoslavenskih republika od konstitutivnoga naroda postali su nacionalna manjina. Ista je situacija sa Srbima, Sovencima, Makedoncima, Crnogorcima i Bošnjacima u Hrvatskoj. 'Nacionalnim manjinama' imenuju ih službene (državno-pravne) retorike država u kojima žive, ali i hrvatska država. Neki autori ovakve slučajeve promjene statusa i postajanjem pripadnikom manjine nazivlju „novim manjinama“, usp. Grbić, 1998; Božić, 1998 ili "slučajnom dijasporom", usp. Čapo Žmegač, 2007a.

Naime, čini se da je među svima koji su u upotrebi, pojam *manjina* značenjski najdelikatniji. Očigledno je da je taj pojam višeznačan. S jedne strane odnosi se na nacionalne, etničke, jezične, religijske i dr. zajednice, pri čemu je kriterij razlikovanje ljudi po nacionalnoj pripadnosti, jeziku, religiji i dr. S druge strane taj pojam ukazuje na razlike u statusu, društvenoj i političkoj moći, na nejednaku raspodjelu društvenih, ekonomskih i političkih uloga, tj. na podređene i nadređene uloge u društvenom sustavu odlučivanja. Budući da asocira na privilegiranost ili prikraćenost u pravima, na brojčanu ili statusnu superiornost ili inferiornost, povezan je s određenom stigmatizacijom.

Naime, u društvenim i humanističkim znanostima postoji već duže vrijeme tendencija da se pojam *manjina* s nacionalno-etničko-jezičnih grupa proširi na sve grupe koje su u p/ određenom položaju u sustavu društveno-političke stratifikacije, kakve su npr. konfesionalne i etnokonfesionalne grupe, imigranti različitih provenijencija, hendikepirani, nezaposleni, zatvorenici, bivši zatvorenici, žrtve nasilja, različite subkulturne grupe, osobe koje se svrstavaju u posebne zajednice s obzirom na seksualnu orijentaciju, udruge pripadnika određenih profesija, udruge roditelja, udruge ljudi oboljelih od nekih vrsta bolesti (obično rijetkih i teško izlječivih), ljevoruki ljudi i sl.¹³ Ta je tendencija odgovor na realnost. Naime, sve više se šire zahtjevi različitih grupa kojima je od egzistencijalnoga interesa da se tretiraju kao *manjinal* manjinska zajednica: naime, biti *manjina* pitanje je statusa, a iz njega proizlaze određena prava (npr. legalna zaštita, financijska potpora, mogućnost institucionalnoga organiziranja i sl.).

Upravo zbog ovako kompleksne situacije u kojoj je otežano usvojiti temeljne kriterije za usvajanje termina s njegovim značenjem, problem se multiplicira činjenicom da još uvijek ne postoji općeprihvaćena definicija pojma manjina uz pomoć koje bi se taj, i ostali termini i njihova značenja, posložili na prava mjesta. Nekadašnja zajednička karakteristika većine pokušaja da se utvrde kriteriji prema kojoj je manjinska zajednica – zajednica koja živi u drugoj državi s drugom kulturom, drugačijom religijom ili jezikom – brojčano veća i uglavnom dominantna iz više razloga više nije dostatna. Naime, potrebno je utvrditi još niz parametara, tako npr. razliku između autohtonih i alohtonih manjinskih zajednica, odnosno razliku između imigrantskih manjinskih zajednica i onih koji dugo i ukorijenjeno žive na određenom prostoru, uz neizostavno revidiranje ili čak i odbacivanje nekadašnjega kriterija po kojem bi, recimo, broj pripadnika neke manjinske zajednice bio primjeren ili dovoljan kriterij i sl. Napokon, u suvremenoj retorici primjetljivo je suzdržavanje pridijevanja odrednica 'etničko ili nacionalno'. Najčešće se govori samo o manjinama. Dakle, u definiranju i konceptualizaciji manjinskih zajednica prevladava načelo da se taj termin treba odnositi na sve manjinske zajednice čiji se status određuje po različitim diobenim načelima, a ne samo prema etno-nacionalnom,¹⁴ uz neizostavnu korelaciju spram većine, gdje su broj i proporcije nadvladali samo/prezentacija i odnosi moći.¹⁵

¹³ Usp. Kerini, 1987; Vermeulen, 1991.

¹⁴ Usp. Girasoli, 1995; Čačić-Kumpes, Kumpes, 2006.

¹⁵ Usp. Dictionary of Race, 2003. Treba spomenuti da u tom smislu u svijetu postoje i tzv. 'elitne manjine', koje su brojem male ali imaju izniman status u društvu, npr. vrhunski intelektualci, sportaši, umjetnici i dr., op.a.

Pojam *nacionalna manjina* kao pravni termin ušao je u kanon međunarodnoga prava s Pariškim ugovorima poslije Prvoga svjetskog rata. Tada je označavao etničke grupe koje se nalaze unutar granica tuđih nacionalnih država.¹⁶ Međutim: „Zbog temeljne složenosti koncepta ‘manjine’ razmatranja s tim u vezi još uvijek traju. Čak i u uskom, konzervativnom čitanju pojma ‘manjina’ u obzir valja uzeti različite skupine. Europa poznaje velik broj različitih skupina, uključujući manjine unutar tradicionalnog, relativno dobro određenog boravišta, skupine raspršene po cijeloj ili većini države, smještene uz državnu granicu, nomadske skupine i sl. Nacionalno zakonodavstvo može ih definirati kao ‘manjine’, ‘nacionalnosti’, ‘etničke skupine’, ‘nacionalne zajednice’ i drugo. Riječ je uglavnom o državljanima zemlje u kojoj su nastanjeni. Mogli bismo navoditi brojne definicije o manjinama koje su usvojila različita tijela u sastavu Vijeća Europe i izvan njega kako bismo pokazali da termin ‘nacionalna manjina’ često uključuje ideju da manjine moraju također biti državljani države o kojoj je riječ. Nije jasno da li takvo ograničenje definicije ‘nacionalne manjine’ proizlazi iz riječi ‘nacionalno’ ili ‘manjina’, ili je pak riječ o kombinaciji obje – neke od definicija ‘manjine’ (bez ‘nacionalne’) također uključuju isto ograničenje. S druge pak strane, kao što je već navedeno, opće međunarodno pravo o tome ne daje konačan stav. Kao radna ili heuristička mogla bi se koristiti definicija koju je ponudio UN-ov izvjestitelj Eide: *manjina je bilo koja skupina osoba koja prebiva u suverenoj državi koja čini manje od polovice nacionalnog društva i čiji pripadnici dijele zajednička etnička, vjerska ili jezična obilježja koja ih razlikuju od ostatka stanovništva*“.¹⁷ Navedena definicija ne pravi razliku između građana neke države i ‘negrađana’, tj. onih koji nemaju državljanstvo, tradicijskih skupina i imigranata, ‘starih’ imigranata i ‘novopridošlica’, tj. autohtonih i alohtonih. Ona je dakle ponuđena kao radna definicija, a ne kao znanstveno rješenje složenoga konceptualnog i praktičnoga pitanja,¹⁸ ali se pokazala primjenjivom u brojnim istraživanjima.

U biti koncepta *dijaspóra* jest disperzija ljudi (članova iste zajednice) u prostoru, jer je u njegovu fokusu ideja putovanja u koju je, međutim, involviran određen stupanj prinude i osjećaj i/ili svijest o nemogućnost povratka u domovinu. Uz ovaj se koncept vežu uglavnom dvije asocijacije: klasične i moderne (ove potonje uključuju dakako i postmoderne). Klasične asocijacije na slučaj Židova čija dijaspora počinje u 6. st. pr. Kr., a završava u 20. st. Te asocijacije nose filozofsku, političku, vjersku i eshatološku konotaciju, a prema klasičnim interpretacijama, takve dijasporske zajednice na useljeničkim destinacijama razvijaju posebnu vrstu višestrukih identiteta. Postaju neka vrsta „arhetipskih stranaca“¹⁹. Radi se o tome da na novim, useljeničkim lokacijama kroz neminovan proces adaptacije, a/transkulturacije, (relativne) integracije čak i nakon dugoga vremenskog perioda (npr. i od nekoliko stoljeća) i dalje osjećaju da su ‘na periferiji’, odnosno da su autsajderi, da su trajno dislocirani od matične domovine, da ih šira zajednica nije prihvatila u zemlji primitka. S druge strane, nesebično dijele sa svojim kolektivom svijest i znanje o zajedničkom porijeklu, povijesti i sudbini. Sve to u krajnjoj instanci generira mit/ove o matičnoj domovini koju trajno doživljavaju kao mjesto željenoga povratka. Nadalje, u njihovim se životima prepleću i drugi osjećaji koji na subjektivnoj razini znatno

¹⁶ Usp. Promicer, 2004:11.

¹⁷ Prava manjina, 2008:28.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Dictionary, 2003:73.

utječu na kreiranje identiteta, npr. negativni osjećaji gubitka, viktimizacije, progonstva, diskriminacije, getoizacije, uz usporedan osjećaj nemogućnosti kontrole nad prostorom u kome se *sada* živi, no i pozitivni, kao npr. kontinuirano odan odnos prema matičnoj domovini. Sve to oblikuje u konačnici jedan od temeljnih faktora u procesu identifikacije: grupnu solidarnost. U biti, dijasporske zajednice prema ovim klasičnim interpretacijama obuhvaćaju raznoliku skalu zajednica u egzilu. Pomnijom analizom moguće ih je svesti pod sljedeće zajedničke nazivnike: odvajanje od matične domovine nerijetko se događa pod dramatičnim okolnostima, pri čemu članovi zajednice bivaju trajno traumatizirani i stigmatizirani; no ponekad je riječ o ekonomskoj migraciji, kolonizaciji i sl. Disperziranost u prostoru, kolektivno sjećanje na matičnu domovinu vodi idealiziranju iste uz postupni razvoj 'pokreta za povratak', jaku etnonacionalnu svijest, osjećaj različitosti od drugih, problematičan odnos sa starosjediocima, snažan osjećaj zajedništva i solidarnosti s koetničkim članovima na ostalim dijasporskim lokacijama. Mogućnost kreativnoga življenja u pluralnim društvima u zemljama primitka dolazi tek potom.

Post/moderno doba ukazalo je na nužnost korekcije i reevaluacije koncepta dijaspore. Pomislmo samo na zajednice koje su prošle proces dekolonijalizacije (npr. Marokanci u Francuskoj, Indijci u Velikoj Britaniji i sl.) ili su se dezintegracijom nekih država zatekli u novoj situaciji (npr. Hrvati u bivšim jugoslavenskim socijalističkim republikama i sl.). Napokon, svjedoci smo nastajanja zajednica inkorporiranih u transnacionalne društvene i ine mreže itd. Konceptualnim pristupom istraživanju takvih društava prepoznajemo elemente baštinjene iz onih klasičnih dijasporskih, npr. kolektivno sjećanje, svijest o izvornom ili 'izvornom' etnonacionalnom porijeklu i identitetu i sl., međutim vezuju se uz suvremene koncepcije etniciteta, kulture, jezika, religije, teritorijalizacije i dr. Korekcija i reevaluacija pojma i koncepta dijaspore bile su napokon nužne i zbog nastajanja globaliziranih društvenih identiteta, transnacionalizama i translokalizama, izbjeglištva, gostujućih radnika, rasnih manjina i sl., koji su pak pod izravnim i uz to agresivnim utjecajem globalnih komunikacijskih tehnologija i globalizirajuće ekonomije. U tome je smislu doista razložno promišljati o dijaspori kao fenomenu koji kreira čak i zamišljene zajednice, dvostruku lojalnost i sl.²⁰

U istraživanjima ove tematike problemi nisu samo terminološki. U žarištu su joj i drugi problemi. Tako, primjerice: dimenzije migracijskih kretanja u smislu migracijama zahvaćeni geografski prostori i ljudski potencijal, strukturalne karakteristike migracija (regionalne, profesionalne, dobne, spolne/rodne...), situiranost migranata u novoj sredini, posljedice u domicilnom i migratornom prostoru, imigracijske politike zemalja useljenja i dr. No, prije svega, potrebno je definirati što je migracija, odnosno što je migracijski proces. Premda je znanstvena produkcija sklona raznolikosti u definiranju pojedinih pojmova, bez mnogo razmišljanja i nepotrebnih kompliciranja, jednostavna i krajnje pragmatična definicija migracijskoga procesa jest da je to promjena mjesta življenja. Pa ipak, valja dodati da je ta promjena reakcija na niz ekonomskih, socijalnih i političkih motiva koji pojedince i kolektive nukaju da napuste domicilno prebivalište i zamijene ga drugim, tuđim i stranim. Dakle, kompleksan niz faktora koji svojom unutarnjom dinamikom potiču mobilnost ljudi i utječu na takvu životnu promjenu i odabir migracijskih odredišta. Upravo taj niz motiva i faktora čini kontekst migracija, pa

²⁰ Dictionary, 2003; Cohen, 1997; Anderson, 1990; Lewellen, 2002; Božić 2012.

stoga kad se govori o njima ne misli se tek na čin preseljenja, nego na proces u kojem je čin preseljenja samo završni rezultat.²¹

Slijedom rečenoga, migrant je akter u migrantskom činu. Prema definiciji Ujedinjenih naroda, to je osoba koja živi izvan granica vlastite domovine u kraćem ili dužem vremenskom razdoblju. Naravno, u stvarnosti je situacija puno kompleksnija, pa i definiranje migranta ovisi o nizu parametara. Naime, radi se o milijunima različitih ljudi i njihovih različitih životnih okolnosti te je nemoguće pobrojati ih, kao ni izračunati razdoblje koje su proveli izvan domovine. Nadalje, tu je i pitanje u kojem trenutku neka osoba prestaje biti migrant. U nekim situacijama to je u času povratka kući, u nekima pak kada se željom, odlukom i/ili mogućnošću trajno nastanjuje u drugoj državi i postaje njezin državljanin. Najposlije, najnoviji trendovi i oblici migracija kao posljedice globalizacije, npr. transnacionalizam, translokalnost i sl., unose potrebu širega sagledavanja, pa i dužnoga opreza u definiranju ovoga golemog broja svjetske populacije.²²

Svako, pa i ovako jednostavno definiranje dovodi do nužnosti tipologiziranja ovoga općeg fenomena kojim je zahvaćena apsolutna svaka država na svijetu.²³ Kao i u slučaju s definicijama, može se ponoviti da tipologija ima respektabilan broj. Tipologiziranje se vrši s obzirom na smjer kretanja, vrstu granice koja se prelazi, prema broju migranata, trajanju, načinu na koji se odvija te prema temeljnom (inicijalnom) motivu za migriranje. Slijedom toga tipologije se temelje na motivaciji, na utjecaju migracija na lokalne, regionalne, nacionalne i internacionalne ekonomije, na posljedice u zemljama iseljavanja i useljavanja, na odnose među migracijskim procesima, s jedne strane, i obiteljskih struktura i širih i/ili proširenih domaćinstava s druge. Premda se tipologije katkad doimlju kao statične i homogene slike, ipak treba reći da se tipologije sačinjene prema antropološkim uzusima temelje na istraživanjima usmjerenima na različitu prirodu migracijskih procesa, na odnose emigracijskih i imigracijskih zemalja, shvaćene i interpretirane kroz makro-termine vezane uz globalnu ekonomiju, ali i kroz mikro-termine vezane uz pojedinca i kolektive koji stvaraju društvene mreže, emotivne odnose unutar i spram obitelji i dr.

²¹ Usp. Živković et al. 1995; Heršak, 1998; Mesić, 2003; Castles, Miller, 2003.

²² Migranti se dijele i na dalje kategorije, npr. na dobrovoljne i prisilne, među kojima se opet pojavljuju nove podkategorije, npr. ekonomske, ratne, političke i ine izbjeglice, zatim na legalne i ilegalne i itd., usp. Koser, 2007. Kako dijelom ova kategorizacija korespondira s tipologijom migracija, neće se detaljnije elaborirati.

²³ 'Opći fenomen' asocijacija je na često korištenu rečenicu da su ljudi migrirali 'otkad je svijeta i vijeka'. Povijest migracija počela je s poviješću čovječanstva u Rift Valley (tj. Rasjednoj dolini) u Africi, odakle su između 1,5 mil godina i 5000 pr. Kr. *Homo erectus* i *Homo sapiens* pokrenuli prve transkontinentalne migracije, tj. prema Europi, Aziji, Americi; povijest „ljudi u pokretu“ često je povezana s vojnim akcijama, tj. osvajačkim i kolonizatorskim pohodima, ratovima, ekonomskim razvojem kakva je bila industrijska revolucija, geografskim otkrićima, otkrićima resursa poput zlata, nafte, ovisi o npr. deindustrijalizaciji pojedinih regija i sl., usp. Lewellen 2002; Koser, 2007. Kako se prema procjeni Međunarodne organizacije za migracije (International Organization of Migration) očekuje da bi do 2050.g. u svijetu bilo cca 450 mil. migranata (iako bi se o kriterijima pobrojavanja dalo diskutirati, op.p.) i više je nego očito da se radi o globalnom fenomenu; migranti se već počinju tretirati kao neka vrsta *manjine* u ukupnoj svjetskoj populaciji, www.iom.int.

Bez obzira na različitost tipologija, u antropologiji se razlikuju dva temeljna pristupa: jedno su teorije kojima korijen valja tražiti u teoriji modernizacije a odgovaraju na pitanja zašto ljudi migriraju i tko su migranti kao aktivni subjekti, a drugima u povijesno-strukturalističkoj perspektivi proizašoj iz širega diskursa političke ekonomije i utjecaja globalnoga kapitalizma, pri čemu se migranti sagledavaju kroz drugačiju vizuru, naime kao pasivni sudionici migracija kojima manipulira svjetski ekonomski poredak.²⁴

Tipologije se prema netom nabrojanim kriterijima za njihovu izradu mogu svesti u sljedeći okvir: unutarnje – koje podrazumijevaju promjenu unutar granica (jednoga i istoga) socio-kulturno-političkoga prostora (to su zapravo migracije unutar jedne regije ili države kao što su migracije selo-grad). Potom, vanjske: – koje podrazumijevaju migraciju izvan granica (toga jednoga i istoga) socio-kulturno-političkoga prostora (to su migracije iz države u državu ili s kontinenta na kontinent). Potom privremene – trebale bi trajati do ispunjenja nekoga cilja, kao što je ambicija zaraditi određen kapital, školovati se, usavršavati, raditi u ograničenom vremenskom razdoblju kao što je npr. sezonski rad i sl.²⁵ Usuprot njima: trajne – podrazumijevaju namjeru migranata da se trajno nasele u novoj sredini. Poseban tip su prisilne migracije kao posljedica rata,²⁶ političke situacije, elementarnih katastrofa, iscrpljenosti egzistencijalnih resursa. Naposljetku, tu su i njima oponentne, dobrovoljne. Svi ovi nabrojani tipovi usklađeni su s djelovanjem netom spomenutoga konteksta migracija te se stoga govori o ekonomskim, političkim i sl. migracijama.

Ovome se pridružuju i drugi tipovi, npr. oni koji se promatraju s obzirom na način doseljavanja kao što su homogene i /ili heterogene, individualne i/ili grupne (kolektivne), sad s jačom sad slabijom ekonomskom i političkom i dr. pozadinom ili u kombinaciji istih. S njima se usko veže još jedan, upravo za hrvatsku migraciju specifičan tip, a to je lančani tip migracije.²⁷ On ukazuje na to da migracijski pokreti imaju svoju vlastitu unutarnju dinamiku koja uopće ne mora korespondirati s demografskom, političkom i sl. situacijom ni u domicilnom, niti u migratornom području. No, zato govori o socijalnim vezama među migrantima, njihovim obiteljima i prijateljima. Drugim riječima, govori o vezama unutar obiteljske mreže i odnosima unutar lokalne zajednice. Radi se, naime, o slučajevima kada neki potisni faktor/i ponuka/ju pojedinca ili neku obitelj na iseljavanje, a po uzoru na njih ili čak na njihov poziv, za njima kreću drugi. Naravno, uzor ili poziv najčešće su 'najbliži najbližima', tj. rodbina, prijatelji, susjedi, dobri poznanici. Tako se događa da se stvaraju homogeni pravi zavičajno-lokalno-regionalni rodbinsko-prijateljski lanci migranata. Oni se dugi niz godina, pa i desetljeća (a da se uopće ne

²⁴ Usp. Brettell, 2000.

²⁵ Među ovom migracijom u današnje vrijeme opće nezaposlenosti sezonski rad pokreće velike mase (legalnih i ilegalnih) sezonskih radnika; među ovom populacijom se također ističe studentska populacija koja sve više cirkulira svjetskim sveučilištima, te visokoobrazovani stručnjaci koji za potrebe velikih svjetskih tvrtki podliježu tzv. interkorporacijskom transferu, tj. oni se kreću u internacionalnim razmjerima, ali uvijek kao zaposlenici iste tvrtke, usp. Koser, 2007.

²⁶ Među prisilnim migrantima uglavnom se govori o izbjeglicama i azilantima. Neki autori smatraju da se dotična populacija treba promatrati kao poseban tip migracija, npr. kao „konfliktna migracija“, usp. Gonzales, McCommon, 1989. Među prisilnim migrantima, međutim puno je i onih koji pripadaju među tzv. neregularne, bolje reći ilegalne ekonomske migracije, zatim trgovina ljudima i sl., usp. Koser, 2007.

²⁷ Usp. Živković et al., 1995; Banović, 1990; Dictionary of Race 2003.

pretjeruje, često i čitav život) u novoj sredini 'drže zajedno', pomažući si međusobno u pronalaženju posla, stana, rješavanju bilo kojih problema, u druženju i sl.

Zamjetni su i transformirani oblici migracija, odnosno različiti prijelazni tipovi, kao što su one migracije koje su u inicijalnoj fazi imale biti privremene, ali je ta privremenost potrajala nekoliko desetljeća (npr. cijeli radni vijek) ili su pak postale trajne. Jedan od takvih tipova nazvan je i *trajnom privremenošću*.²⁸ Uz sve to, u prepletanju osobnih ambicija s uvjetima života u migratornom području često se stvaraju i brojni drugi podtipovi, kao što su sekundarne migracije ili remigracije i re-emigracije.²⁹ U tom smislu, za jedan dio hrvatske transkontinentalne migracije tako je bio karakterističan tip učestalih remigracija prozvanih lutajućim migracijama.³⁰ Naposljetku, jedan je tip migracije i ona povratna u domicilno područje ili dupla povratna, odnosno nakon povratka u mjesto porijekla ponovno vraćanje u migratorno područje (re-emigracija).

Kako se već napomenulo, tipologiziranje i kategoriziranje pojednostavljuje stvari koje u realnom životu i nisu tako jednostavne. Primjerice: da li je ekonomski migrant koji, doduše, jest svojom voljom emigrirao u potrazi za poslom ipak i sudionik prisilne migracije, jer su ga otežavajuće okolnosti kod kuće prisilile na taj čin? I jesu li te otežavajuće okolnosti rezultat samo ekonomske ili pak i političkih ne/prilika kod kuće? Ili, nije li zaposlenik velike svjetske tvrtke kojega poslodavac šalje tijekom radnoga vijeka na određena vremenska razdoblja u više, često od njegova doma vrlo udaljenih destinacija, prisiljen prihvatiti migraciju kao opciju ukoliko ne želi ostati bez posla? Sve su to 'varijacije na temu', stoga svako tipologiziranje u stvarnosti ima dosta odstupanja od ideal-tipske slike.

Pitanje koje se nameće nakon definiranja i tipologiziranja jest pitanje o uzrocima migracija. Njih efikasno objašnjava teorija potisno-privlačnih faktora (*push i pull faktori*),³¹ tj. faktora koji u domicilnom okruženju potiču ljude na migraciju i onih koji u migratornom području privlače ljude da se usele u određeni prostor (u oba slučaja: ekološki, ekonomski, politički, socijalni, psihološki...). U skladu s gore navedenom tipologijom pretežno se radi o prožimanju niza okolnosti, kao npr. očekivanje boljih ekonomskih mogućnosti, boljih mogućnosti za obrazovanje, općenito boljih uvjeta života u ekonomskom ili političkom smislu, odlazak za nekim, npr. rodbinom. U skladu s time govori se o ekonomskim, političkim i inim migracijama.³²

Logično, uzroke prate i posljedice. No, njih treba sagledati s dviju strana: jedne koja se odvija u domicilnom i druge koja se odvija na migratornom području.

Općenito prevladava mišljenje da je iseljavanje za domicilno područje ekonomski, demografski i socijalni gubitak: Ono gubi radno sposoban, aktivan i produktivan dio stanovništva.

²⁸ Usp. Čapo Žmegač, 2005.

²⁹ Re-emigracija podrazumijeva inicijalno planiran trajni povratak, ali nečim izazavan, poduzima se ponovni povratak u migratorno područje. Ovi se transformirani i prijelazni tipovi migracija mogu dogoditi i kod samo jednoga migranta tokom njegovoga života ili unutar nekoliko godina.

³⁰ Detaljnije o ovom tipu migracije vidi u dijelu o hrvatskoj transkontinentalnoj migraciji u Australiji i Novom Zelandu.

³¹ Teoriju potisno-privlačnih faktora inaugurirao je, po uzoru na prototipne slične teorije iz 19. st., 1960-ih godina američki znanstvenik Everett S. Lee, usp. Heršak 1998; Castles, Miller, 2003.

³² Ibidem.

Uz istu argumentaciju prevladava mišljenje da je migratorno područje na dobitku. Primjerice, migratorno područje nadomještava radnu snagu u koju, usput budi rečeno nije ulagalo, održava ekonomski kontinuitet i razvoj. No, postoje primjeri kada je i domicilno područje na dobitku, ako se recimo iseljavanjem ublažavaju (eventualne) napetosti kod visoke stope nezaposlenosti ili u slučaju ublažavajnja posljedica ekonomske stagnacije i regresije investiranjem zarađenoga kapitala u zavičaju odnosno domovini, podizanjem vlastitoga standarda i pomaganjem revitalizacije ekonomije. To su slučajevi kada migranti postaju pravi agens napredovanja svojih užih ili širih zavičaja.

Istina je da oba područja trpe mnogostruke strukturalne promjene, osobito u slučajevima masovnih migracija (kakvih je u hrvatskoj prošlosti bilo puno i previše). Migranti naime preoblikuju strukture oba društva, npr. demografsku, socijalnu, ekonomsku, naposljetku i kulturnu. U nekim slučajevima to preoblikovanje rezultira destabilizacijom pojedinih životnih sfera, npr. demografske depopuliranjem domicilnoga područja. U slučaju kad recimo migrira jedan roditelj, nastaju disfunkcionalne obitelji, što katkad ozbiljno narušava socijalnu strukturu na užem (obiteljskom) i širem planu (tj. na razini šire lokalne zajednice). U imigrantskoj sredini također se odvijaju strukturalne promjene kroz adaptacijske i integracijske procese: od nužne prilagodbe kakva je npr. suočavanje s drugačijom klimom, drugačijim političkim sustavom, profesionalnom preorijentacijom, do suočavanja s drugačijim načinom / stilom života i drugačijim vrednotama. Praksa je pokazala da su upravo ove posljednje, nazovimo ih kulturne posljedice važne, a kod brojčano većih i velikih, homogenih, kompaktnih i stabilnih imigrantskih zajednica često i uočljive. Takve si mogu 'priuštiti', tj. mogu funkcionirati uz tek najnužniju prilagodbu i nisu prisiljene prihvaćati kulturu življenja migratorne sredine bez zadrške, odnosno ukoliko se to u njihovoj strategiji življenja ne čini neophodnim. Čak i više od toga, u ponekim slučajevima počinju dominirati imigracijskim prostorom, kulturno ga transformirati i prilagođavati vlastitim navikama i potrebama, odnosno standardima vlastite (domicilne) kulture. Naravno, takav slijed događaja može generirati nesporazume, pa i konflikte među migrantima i starosjediocima, ali to je predmet za posebnu raspravu.

No, posljedice imigracija i sudbina migranata, individualna i kolektivna, ipak ponajviše ovise o imigracijskim politikama zemalja useljenja. Ponekad te zemlje potiču dolazak stranaca da bi poboljšale svoj ekonomski rast i razvoj,³³ ponekad 'primaju' samo određene profile migranata (mlade, zdrave, preferiraju određene profesije, čak i pripadnike određenoga spola/roda, rase itd.). Spomenimo da je politička praksa u nekim tradicionalno imigracijskim državama, kao npr. u SAD-u, Kanadi, Australiji i dr. prolazila razne faze. Od politike asimilacije (*melting pot*) do multi-, trans- i interkulturalizma, tj. politike kulturnoga pluralizma. Ponekad migrantska sudbina ovisi o bilateralnim ugovorima emigracijske i imigracijske države.

Međutim, ne smije se zaboraviti još jedna 'sudbinska' karakteristika koja se tiče političkih aspiracija i participiranja u raspodjeli političke moći. Svi su znalci migrantskih sudbina sugla-

³³ Tako npr. poticano migriranje i svojevrsno koloniziranje Hrvata na području srednje Europe u razdoblju od 15. do 18/19. st.; vinovnike takve migracije i njihove potomke danas zovemo starom hrvatskom dijasporom. Sličan je (ili čak isti) slučaj s ekonomskom migracijom u zemlje zapadne Europe 1960-ih poznate pod nazivom „gostujući radnici“, odnosno popularnije i uobičajenije „gastarbajteri“, prema prijevodu njemačkih riječi koje doista označavaju radnike-goste. Objašnjenje pojma vidi u bilj. 319.

sni: imigranti uglavnom nemaju političku moć u zemljama useljenja. A eventualnim povratkom u matične zemlje teško se uklapaju u politički život, osobito ako su odsutni duže vrijeme, jer zatiču promijenjenu i njima nepoznatu situaciju, drugačiju od one koju su ostavili prilikom odlaska.³⁴

No, budući da migracije imaju toliko dugu povijest kolika je i povijest čovječanstva, kako se mijenjala povijest, mijenjali su se konteksti migracija. Stoga sve što se do sada izreklo bio bi pokušaj općega sagledavanja fenomena. Imajući na umu upravo promjenjivost konteksta, u tome smislu neke tvrdnje za pojedine migracijske faze ili tipove uopće ne stoje ili ih barem treba revidirati. To se posebno tiče migracija u drugoj polovici 20. stoljeća, kada su nakon Drugoga svjetskog rata devastirane ekonomije mnogih zemalja potraživale ogromnu radnu snagu. Zatim, kada je zbog procesa dekolonijalizacije u zemljama Trećega svijeta 1960-ih nadalje također došlo do velikih valova pomicanja ljudi. Prije svega, velik broj bivših 'gospodara' vraćao se u matične zemlje. Naime, proces dekolonijalizacije inicirao je antikolonijalnu revoluciju u mnogim bivšim kolonijama te se velik broj ljudi sa svojim kapitalom (ukoliko je to bilo moguće) povukao u zemlje porijekla. Njihova su se mjesta popunjavala domaćim kadrovima (ukoliko je i to bilo moguće). Međutim, i u zemljama bivših kolonizatora došlo je do poremećaja tržišta rada te je stoga određen broj ljudi iz bivših kolonija tražio (i dobivao) posao u bivšim metropolama (iako je prošlo pola stoljeća od dekolonijalizacije, taj je trend prisutan i danas, op.a.). Kao nekad otkriće Novoga svijeta krajem 15. st., ovaj trend je poput lavine prouzrokovao niz događaja. Jedno su društveno-političke promjene u Europi krajem 1980-ih godina. To su ponajprije pad socijalizma koji je bivše socijalističke zemlje 'uveo' u tranzicijsko razdoblje, pri čemu se kao jedna od posljedica javlja transfer radne snage kojega su pak posljedica unutarnje i vanjske migracije. Naposlijetku, neke su se bivše socijalističke zemlje dezintegrirale (Sovjetski savez, Čehoslovačka, Jugoslavija), u nekima su buknuili ratni sukobi (npr. na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine ili pak u nekim od bivših sovjetskih socijalističkih država) koji su upravo dramatično inicirali masovne prisilne migracije. Dezintegriranje jednih i utemeljivanje drugih, novih samostalnih država, te promjena državnih / međudržavnih granica dovelo je do pojave „novih manjina“.³⁵ Potom eurointegracijski procesi, od ujedinjenja dviju njemačkih država do ujedinjavanja europskih država u Europsku Uniju omasovila je slobodnu cirkulaciju građana unutar zemalja Europske Unije sa sve očitijom posljedicom demografskih promjena u Europi. Nadalje, deindustrijalizacija zapadnoeuropskih država i rast novih industrijskih ekonomija preusmjerila je migrantske rute. Tome pridodajmo ekonomsku recesiju u prvom desetljeću 21.st.,³⁶ kada je u svim dijelovima svijeta poremećeno svekoliko tržište, pa i tržište rada. Najnoviji primjer transkontinentalnih migracijskih valova

³⁴ Iako se na ovom mjestu ne govori o povratničkoj populaciji, valja napomenuti da su istraživanja njihovoga identiteta upozorila na čestu prisutnost osjećaja dislociranosti i deteritorijalizacije, što su također otežavajuće okolnosti u procesu prilagodbe na vlastiti zavičaj i domovinu. Mnoge povratničke migracije (duple emigracije, re-emigracije) iz tih razloga rezultiraju ponovnim napuštanjem zavičaja i povratkom u tuđinu – koja to zapravo više i nije! S pravom se pita Jasna Čapo Žmegač: što vodi zasebnom identitetu povratnika i diferencijaciji u odnosu na domovinsku populaciju; zašto povratnici imaju osjećaj da u svojim novim domovima (u domovinama) nisu „kod kuće“?, Čapo Žmegač: 2010:30.

³⁵ Grbić, 1998; Božić, 1998.

³⁶ Najeklatantniji je primjer toga slom svjetske burze 2008. g.

imaju pak uzrok u političkoj i ekonomskoj destabilizaciji velikoga dijela afričkoga i arapskoga svijeta (Libija, Egipat, Sirija i ostale bliskoistočne zemlje). No, prije svega, tu je već više od dva desetljeća prisutno 'krojenje' globalnoga tržišta po uzusima neoliberalnoga kapitalizma. Politički projekt neoliberalne globalizacije je od međunarodne migracije učinila pravi dinamični pogon koji transformira svjetski politički i ekonomski poredak. Migracije, dakle, postaju kompleksnije, ambivaetnije, ubrzanije, diferenciranije, globalizirane. Kako rapidno raste udio žena među migrantima, govori se i o feminizaciji migracija.³⁷ Naposljetku, tu je i nastanak politizacije migracija. Postaju dio globalne transnacionalne revolucije koja preoblikuje društva i politike.³⁸ Još od 1970-ih uočilo se intenzivirano migriranje cijelih obitelji; 'gostujući radnici' od privremenih su 'gostiju' postajali migranti s aspiracijom da se trajno nasele u migratornim područjima i postanu državljani involviranih država. Iz perspektive država i društava useljenja oni se počinju sagledavati ne samo kao faktor jačanja radnoga potencijala, nego i kao mogući faktor nestabilnosti, straha, tjeskobe, pa i terorizma. Sagledavaju se iz perspektive podjele na državljane i one koji to nisu, na legalne i na ilegalne migrante. Sve u svemu, njih se počinje smatrati faktorom moguće destabilizacije nacionalne sigurnosti i suvereniteta. Ti su procesi utjecali na bilateralne i multilateralne državne i regionalne odnose, koji tendiraju kolaboriranju među vladama kako bi se poboljšala kontrola nad migracijama i osigurali mehanizmi zaštite sigurnosti i nacionalnoga identiteta. U tom se smislu sagledavaju status migranata i njihova prava, koja sada nadilaze uobičajena rješenja, te se napuštaju, radikaliziraju ili pak transformiraju pluralistički modeli integracije: oni su se sasvim prikladnima činili u teoriji ali ne i u praksi. Sve to pak ima itekako velike reperkusije na identitetski kontekst. Postavljaju se pitanja i traže odgovori: održati ono prijašnje, izvorno, domicilno (i uz pomoć kojih mehanizama?), adaptirati to isto novim uvjetima, mijenjati, razvijati se i napredovati?

Teorijski pristupi istraživanjima svih ovih pojava mijenjaju se, preoblikuje se retorika o destabilizaciji tradicionalnih odnosa, o stvaranju novih društvenih mreža, o integraciji. Građani mnogih europskih država i njihovi istaknuti politički čelnici postaju suspektni prema beneficijama koje su očekivali od do tada proklamiranoga (i poželjnoga) multikulturalizma i zahtijevaju važne promjene u politici integracije. Ukratko, pojavom novih oblika migracija i novih pogleda na migracije po pitanju identiteta i identifikacijskih procesa pojam integracije zamijenjen je pojmom: interakcija.³⁹ Granice, naime, u značenjskom smislu postaju rastezljivije no ikad. Povećava se broj država sudionica u globalnom migracijskom sustavu a isto se tako povećavaju razlike u migrantskim skupinama.

³⁷ Noviji radovi koji se bave feminizacijom migracija upozoravaju na znanstvenu transformaciju uloge i značenja žena u migracijskim mobilnostima: od nekadašnjih pasivnih migrantica/promatračica migracija koje su ostajale kod kuće s djecom ili se eventualno nakon nekoga vremena pridruživale muževima u migratornom području do aktivnih emigrantica, usp. Rajković Iveta, 2010.

³⁸ Usp. Castles, Miller, 2003.

³⁹ U tom se smjeru kreću najnoviji trendovi znanstvenih istraživanja, što je, među ostalim, vidljivo iz prezentacije znanstvenoistraživačkog projekta „Globalizacija i politika kulturne različitosti“ u Zagrebu 31. siječnja 2012. g. kao i spomenutoga znanstvenoga skup „Imagining and Doing Diaspora: Southeast European Perspectives“ održanoga u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, 16-17 travnja 2012. g., vidi bilj. 1.

Etnološki i općenito sociokulturno-antropološki usmjerena istraživanja bave se i drugim dimenzijama migrantskih sudbina, primjerice socijalnim i profesionalnim statusom migranata i sl. Razmatraju se pitanja kao što su: ukoliko je taj status niži od onoga kojega su imali kod kuće (a izgleda da je to gotovo pravilo), da li ga i na koje načine mogu kompenzirati? Odnosno, kako se može okarakterizirati njihova adaptacija: kao uspješna, jer su se 'snašli'? I što to uopće znači? Da li je uspješan onaj koji se tek toliko adaptirao da može raditi, ali i dalje prakticira vlastite kulturne prakse, ili je to onaj koji se doduše akulturirao usvajanjem nekih kulturnih elemenata (npr. jezika, pravila i normi ponašanja), ali ipak nije dio širega društva niti u njemu participira ili pak onaj koji je u potpunosti prihvatio kulturu migratornoga područja, uklopio se u sustav društvenih mreža i aktivno sudjeluje u njihovom kreiranju i razvoju? Naposljetku, jesu li se i u kojoj mjeri strategije i održanja migrantskih zajednica okupljanjem, 'držanjem zajedno' ili pak obrnuto, razvijale pod utjecajem migracijskih politika imigrantskih sredina ili su otpor istima?

Odgovori na ta pitanja kao i na sva ona na koja se nastoji odgovoriti, u ovom se radu traže kroz više teorijskih pristupa migracijskim procesima. Identično tipologiziranju i ovdje se govori o dva temeljna pristupa: ranijem modernističkom i novijem i novom povijesno-strukturalističkom.⁴⁰ Već je spomenuta teorija potisno-privlačnih faktora, koju su, po uzoru na slične devetnaestostoljetne protoptipne teorije, iznjedrili *neo-klasični ekonomski pristupi* još 1960-ih godina⁴¹ dominirajući do 1980-ih godina. Premda nastali u okviru ekonomske znanosti, ti su pristupi vrlo utjecajni i u ostalim znanostima i znanstvenim disciplinama društvene i humanističke provenijencije. Naglašavali su individualne odluke o migriranju, temeljene na racionalnoj usporedbi odgovora na pitanje što je profitabilnije: ostati ili otići? Središnji je koncept ovih pristupa *ljudski kapital*: odluka za migriranje tretira se kao svaka druga investicija od koje se u budućnosti očekuje dobit. S vremenom, empirijska istraživanja su ukazala na nemogućnost sveobuhvatnoga sagledavanja fenomena migracijskih procesa uz pomoć ovih pristupa. Uvidjelo se da takvi pristupi u konačnici kreiraju sociološke migracijske modele koji su individualistički, ahistorični, previše utilitaristički i simplificirani, te se uz pomoć njih nisu mogli analizirati i interpretirati aktualni migracijski oblici i trendovi niti kreirati projekcije za budućnost. Ispostavilo se da je upravo apsurdno promatrati migranta kao individualnoga *tržišnog igrača*⁴² koji, prepun informacija i slobode u nizu ponuda koje mu se pružaju, bira najoptimalniju životnu opciju. Naime, novija povijesna, antropološka, sociološka i njima srodna istraživanja pokazala su da je ponašanje migranta pod velikim utjecajem obiteljskoga iskustva, kao i kolektivnoga iskustva vlastite zajednice. Ta su iskustva (pretežno) bila ograničena, a informacije s kojima je raspolagao često i kontradiktorne. Korekcije su počele pristizati, npr. iz novouspostavljene *teorije o dualnom tržištu rada* koja je naglašavala ulogu institucija te osobito iz *teorije o novim ekonomijama tržišta rada*, koje pak neki teoretičari nazivaju i *teorijom nove ekonomije migracija*.⁴³ Dotične su inzistirale na odbacivanju idealiziranoga pristupa

⁴⁰ Usp. Brettell, 2000; Lewellen, 2002; Castles, Miller, 2003. Lewellen grupira sve teorije u modernističke teorije, teorije ovisnosti i artikulacijske teorije, no u biti radi se o istoj ili vrlo sličnoj interpretaciji, usp. Lewellen, 2002:131-135.

⁴¹ Protoneo-klasične teorije pojavile su se još u 19. st., Castles, Miller, 2003.

⁴² Castles, Miller, 2003:24.

⁴³ Usp. Massey et al., 2003.

neoklasičara o individualnom migrantu koji slobodno odlučuje. Započele su promišljati o nizu drugih faktora, npr. o ekonomskom stanju emigracijske i imigracijske države, o mogućnostima sigurnoga zapošljavanja i investiranja kapitala, kao i mogućnostima rizika na dugi period. Osim toga, nove su teorije drugačije prikazale ulogu države (ne više samo i-, nego i emigracijske) dajući joj ulogu aktivnoga aktera u de/regulaciji imigracijskoga tržišta, tj. u iniciranju, oblikovanju i kontroli migracijskih mobilnosti. Napokon, ove teorije označuju ulogu obitelji kao ravnopravnoga partnera aktera s drugima u migracijskom procesu. Time se migracijskim procesima pristupilo kao kolektivnom fenomenu kojega treba istraživati kao subsustav sve više globaliziranoga društvenog, ekonomskog i političkoga sustava.⁴⁴

Prema tome, novi su pristupi proširili polje istraživačkoga interesa (pogotovo je to vidljivo u kombinaciji s novijim i novim pristupima istraživanju identifikacijskih procesa i identiteta). To su već spomenuti: *povijesno-strukturalistički pristup*, *teorija migracijskih sustava* i *transnacionalna teorija*. U mnogim se segmentima ove teorije preklapaju i još važnije, one se nadopunjuju.

Teorija povijesno-strukturalističkoga pristupa pojavila se 1970-ih godina, a uzore je tražila u marksističkoj političkoj ekonomiji i teoriji svjetskoga sustava. Naglašavala se nejednakost u podjeli ekonomske i političke moći u svjetskoj ekonomiji. Migracije su interpretirane kao metoda mobilizacije i novačenja jeftine radne snage koja je siromašne učinila još siromašnjijima, a bogate bogatijima. Ta se metoda shvaćala kao nasljeđe kolonijalizma,⁴⁵ posljedicom rata i nejednakoga regionalnog razvoja unutar Europe povezano s dominacijom razvijenih kapitalističkih ekonomija s nerazvijenim svijetom. U tome smislu migracije su se smatrale jednako važnim instrumentom moći kao recimo i vojna hegemonija i kontrola svjetske trgovine i investiranja koje su Treći svijet držale u ovisnosti o onome Prvom. Naravno, i ta je teorija pretrpjela kritike, među kojima je jedna od važnijih ta da se uz pomoć te teorije nije mogla objasniti interakcija ekonomske dominacije zapadnih zemalja, učestalih slomova migracijskih politika i neplaniranih pomaka od tipičnih radnih migracija do stalnoga useljavanja u imigracijskim zemljama. Ukratko: kao što su neoklasičari zanemarili povijesnu ulogu mobilnosti i ulogu države, tako su povijesno-strukturalistički pristupi prenasiglasili sveopću bezuvjetnost interesa kapitala, kao i ulogu motivacije i akcije koje su u migracijske mobilnosti involvirali pojedinci i zajednice.⁴⁶

Neovisno od ovih teorija pojavila se *teorija migracijskih sustava* uz koje se veže trend prema novim interdisciplinarnim pristupima. Ambicije potonjih bile su da pokriju široku skalu disciplina te da obuhvate sve dimenzije migracijskih iskustava. Sustav se prema njima, sastoji od dviju ili više država koje međusobno izmjenjuju migrante, ali koje iz toga sustava po potrebi mogu odstupiti ili mu se ponovno pridružiti.⁴⁷ Težište im je na širim inter/regionalnim iskustvima kojima temelje traže u međudržavnoj suradnji, povezanosti u domeni masovne kulture te obiteljskim i socijalnim mrežama. Naime, ova teorija traži korijene migracijskoj mobilnosti u ranijim poveznicama među zemljama iseljenja i useljenja temeljem kolonizacije, političkoga

⁴⁴ Castles, Miller, 2003: 24-25.

⁴⁵ ... pri čemu su bivše kolonije i nakon stjecanja nezavisnosti ostale u svakom pogledu ovisne o bivšim metropolama, usp. Davidson, 1984.

⁴⁶ Usp. Castles, Miller, 2003.

⁴⁷ Razlozi tome mogu biti društvene, ekonomske ili političke naravi, usp. Massey, 2003.

utjecaja, trgovine, investicija ili kulturnih veza.⁴⁸ U središtu interesa ove teorije pokušaj je interdisciplinarnoga razumijevanja migracijskih mobilnosti kao rezultata interakcije makro- i mikrostruktura, odnosno interakcije institucija s jedne strane (makro) te mreža, kulturnih praksi i uvjerenja migranata samih s druge strane (mikro). Područje između mikro- i makrostruktura neki teoretičari proširuju s jednom srednjom opcijom koju nazivaju mezostrukture, što bi se moglo protumačiti kao niz mehanizama koji posreduju među makro- i mikrostrukturama.⁴⁹

Valja napomenuti da se ovakvi koncepti kontinuirano prilagođuju, teorijski i terminološki, promjenama u intenzifikaciji i diverzifikaciji migracija. Tako se u skladu s najnovijim trendovima sve intenzivnijih migracija osobita važnost pridaje ulozi distribucije informacija; ona je zahvaljujući suvremenim komunikacijskim tehnologijama sve brža i efikasnija. Potencijalni migranti brže i lakše dolaze do znanja o drugim državama, mogućnostima putovanja, pronalaženju posla i prilagodbi na novo okruženje.⁵⁰ Dotični koncepti ta znanja nazivlju *kulturnim kapitalom*, a njemu pridružuju značaj neformalnih mreža osobnih odnosa, obiteljskih obrazaca, prijateljstava i uskih veza s lokalnom zajednicom koja migrantu pruža veliku potporu u rješavanju svih društvenih i ekonomskih problema i dilema. Po njima, kulturni kapital čini vitalni resurs i za pojedince i za kolektive.

Nadalje, teorija migracijskih sustava fokusira se na istraživanje sklopova individualnih iskustava migranata u adaptacijskim procesima (stresne posljedice napuštanja zavičaja i domovine kao što su nostalgija, usamljenost, osjećaj 'iščupanih korijena', rodbinski odnosi, planiranje obitelji, neformalna socijalna interakcija). Dotični se sklopovi nazivaju *socijalnim kapitalom*.⁵¹ Međutim, paralelno se referiraju na utjecaj što ih migracije imaju na globalnu svjetsku ekonomiju, na odnose emigrantskih i imigrantskih država, posebno s obzirom na imigracijske politike imigrantskih država. To bi značilo da je riječ o pokušaju razumijevanja dinamičnih procesa akcije i reakcije, koje u nekom trenutku podupiru stvaranje čvrstih zajednica na temelju etničke povezanosti,⁵² a govore o nastanku i održanju novih obiteljskih i društvenih formi (npr. transnacionalne obitelji, nove društvene mreže, solidarnost i sl.).⁵³

⁴⁸ Npr. migracije između sjeverne i zapadne Afrike i Francuske koja je u tim dijelovima Afrike imala svoje kolonije tipa „naseljenih kolonija“ (engl. *settlers colony*) ili Libije i Italije, Indije, Pakistana i Bangladeša i Velike Britanije i sl., usp. Acemoglu et al., 2001.

⁴⁹ Pod pojmom makrostruktura podrazumijevaju se: politička ekonomija svjetskoga tržišta, međudržavni odnosi, zakoni, državna kontrola mobilnosti involviranih država, kao i globalni međunarodni odnosi; pod mikro-strukturama podrazumijevaju se: neformalne socijalne mreže koji su stvorili sami migranti da bi lakše svladali teškoće u tuđini. Starija literatura ovaj je koncept pripisivala efektu lančane migracije. Mezostrukture čine intermedijalne mehanizme, kao npr. u slučaju transkontinentalnih migracija (ali i drugih) involviranost, ulogu i značaj službi za novačenje migranata (tj. agencija i agenata), posrednika, bankara, odvjetnika, prijevoznika, poslodavaca i dr. što je još u ranim fazama transkontinentalnih migracija stvorilo neku vrstu „industrije migracija“, usp. Castles, Miller, 2003; Brettell, 2003.

⁵⁰ Slikovito je još 1967. g. napisao istraživač-pionir hrvatske dijaspore V. Holjevac: danas imaju informacije, a nekada nisu znali ništa, usp. Holjevac, 1967.

⁵¹ Pojam socijalnoga kapitala jedan od najutjecajnijih autora iz toga područja, R. Putnam definira kao: „... karakteristike društvene organizacije, poput povjerenja, normi i mreža koje mogu poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordiniranog djelovanja“, Putnam, prema Babić, 2011. I dalje: socijalni kapital je kohezivni činitelj zajednice kao socijalne jedinice, usp. Babić, 2011; Castles, Miller, 2003.

⁵² O pojmovima etničke zajednice i etničke manjine i njihovoj razlici vidi u: Castles, Miller, 2003:32-33.

⁵³ Usp. Živković, et al., 1995; Castles, Miller, 2003; Rajković Iveta, 2010.

U najnovije vrijeme, zahvaljujući pojavi novih oblika migracijskih mobilnosti, razvila se *transnacionalna teorija* i njoj sukladna teorija *transnacionalnih zajednica*.⁵⁴ Teorije su se iznjedrile iz nezadovoljstva i nedostatnosti objašnjenja koja su pružale prethodne teorije u nastojanju da interpretiraju nove oblike mobilnosti ljudi očitovane kroz dinamičnu, permanentnu i kontinuiranu interakciju ljudi iz zemalja zemalja iseljavanja i useljavanja. Ta je pak interakcija, među ostalim, velikim dijelom tipičan rezultat tehnološkoga razvoja u domeni komunikacija. Naime, premošćena je udaljenost i drastično skraćena distanca između domicilnoga i migratornoga područja te je ubrzano uspostavljanje povezanosti oba prostora. To je imalo za posljedicu rast cirkularnih ili stalno ponavljajućih mobilnosti i regularno bivanje u obje države, kao i pripadanje istima, što literatura o migracijama naziva *transnacionalnim društvenim poljima ili transnacionalnim društvenim prostorima*.⁵⁵ Omogućeno je uspostavljanje mnogostrukih veza i interakcija koje, dakle, povezuju ljude i institucije preko granica nacija-država te uspostavljanje održavanja brojnih društvenih odnosa koji povezuju društvo porijekla i društvo useljenja. Ove teorije prati novoskovan termin *transmigrant*. Transmigrantima se pripisuje sposobnost stvaranja društvenih polja i prostora – *arena* društvene akcije koje premošćuju zemljopisne, kulturne i političke granice. Nadilaze vrijeme i prostor, štoviše stvaraju multidimenzionalni globalni prostor bez čvrstih granica, neku vrstu sub-prostora što su ga neki teoretičari prozvali „kulturom granica“,⁵⁶ a neki interpretirali uz pomoć koncepta „zamišljene zajednice“,⁵⁷ pri čemu prostor nije objektivna činjenica nego suprotno tome, nešto što stvaraju ljudi u pokretu, u procesu ili aktu migracije, koristeći tržište rada tek kao sredstvo i ključ svojih mobilnosti. Pritom osjećaj pripadanja, što je u svakom slučaju osnovna sastavnica identiteta, dobiva sasvim drugačiji smisao. Radi se o nekoj vrsti tranzicije koja generira dvosmjernan osjećaj pripadanja. Migranti postaju istovremeno autsajderi i insajderi, a ono što je još važnije, insajderima ih počinje doživljavati i šire društvo u zemlji useljenja. Transmigranti svoju egzistenciju oblikuju participiranjem u novooblikovanim transnacionalnim zajednicama, koje su istovremeno translokalne i plurilokalne,⁵⁸ te od uvjetno rečeno ‘običnih’ imigranata postaju respektabilni ‘imigrantski drugi’: informiraniji, obrazovaniji, mobilniji, ekonomski neovisniji, ne tek dobro integrirani nego inkorporirani. Brže stječu uvjete za dobivanje državljanstva, te napokon počinju aktivnije sudjelovati i u političkom životu zemlje useljenja. Doduše, neki autori upozoravaju da pojava ovakvih zajednica i nije nova, nego je nova tek terminologija, te da je termin transnacionalne zajednice zamijenio mjesto s terminom *dijaspora*. No, također se naglašuje da termin dijaspora nosi emotivnije konotacije. Suprotno tome, termin transnacionalna zajednica bio bi neutralniji, ali kako je zbog globalizacije taj tip zajednice u stalnom porastu, ima i imat će sve veći utjecaj na organizaciju života, odnosa i naposljetku: identiteta.

⁵⁴ „Transnacionalna je paradigma postala temeljnim novim pristupom migracijama u posljednjih petnaestak godina. Ona zamjenjuje paradigme asimilacije i multikulturalizma, a u epistemološkom smislu nadilazi granice nacionalnih država i razmišljanje unutar kojega su se do danas kretale nerefleksivne i u okviru vlastite nacionalne države u zatvorene znanosti. Istodobno, u analitički kontekst uključujući zemlju iseljavanja, transnacionalna paradigma ispravlja neke nedostatke prethodnih pristupa“ (Čapo Žmegač, 2010: 21-22).

⁵⁵ Usp. Povržanović Frykman, 2010.

⁵⁶ Usp. Alvarez, 1995; Kearney, 1991, prema Brettell, 2000.

⁵⁷ Usp. Anderson, 1990.

⁵⁸ Usp. Brettell, 2000; Vertovec, 2001; Lewellen, 2002; Castles, Miller, 2003; Čapo Žmegač, 2003;

Transnacionalnim teorijama bliske su, možda i najnovije u nizu, teorije *mrežno-posredovanih migracija*.⁵⁹ One, doduše, neodoljivo podsjećaju na starije teorije (i tipologije) koje su se bavile lančanim migracijama, ali puno šire zahvaćaju i u migracijske procese i u transnacionalizam. Mreže se, naime, protežu izvan dosega samo dviju destinacija (domicilne i migratorne), štoviše, temelje se na njihovom multiplificiranju, no i dalje u najužoj vezi s rodbinsko-prijateljsko-zavičajnim lancima. Migrantske mobilnosti karakterizira „korak po korak migracija“⁶⁰ u kojoj migranti istražujući tržište rada pronalaze sve bolji i bolji posao, bezbolno (?)⁶¹ prelazeći granice više država. Ovakav ‘mrežni pristup’ pomiče fokus istraživanja od migranta individualca (u ranijim teorijama promatranoga kao samostalnoga racionalnog selektora ponuda i onoga koji odlučuje) prema široj obitelji (kućanstvu, domaćinskoj skupini⁶²) i društvenoj mreži. Smatra se, naime, da su to dva ključna faktora koja posreduju između migranta individualca i svjetskoga sustava. Radi se zapravo o komparativnoj analizi makro- i mikro struktura, koja, doduše, uvažava migranta individualca kao onoga koji odlučuje, ali tek donekle. Naime, glavni su pokretač i ‘filter’ obitelj i šira društvena zajednica, koje u pravom smislu te riječi mobiliziraju obiteljske resurse, daju podršku u svim destinacijama gdje se migrant zatekne, pre/ usmjeravaju sve aktivnosti svojih članova, uključujući, dakle, i migracijske. Ukratko: društvena mreža stvara socijalni kapital i upravlja njime. Još točnije: društvena mreža *jest* socijalni kapital. Tako zapravo ove teorije u razumijevanju migracijskih procesa povezuju i podjednako uvažavaju društvene i kulturne varijable s onima ekonomskima. Ove teorije, razmatrajući migrantske društvene mreže, velik prostor u svojim istraživanjima daju ulozi žena sagledavajući ih kao aktivne migrantice koje, kako se napomenulo, nisu tek pasivne promatračice migrantskih mobilnosti muških članova svojih obitelji, nego su često i inicijatorice migrantskih mobilnosti.⁶³

Ustvari, učestalo kretanje ljudi između nekoliko lokaliteta, tj. transmigracija koja je postala i postaje temeljnim životnim stilom za sve veći broj ljudi na svijetu, dovela je do promjene fokusa i lokusa istraživanja, pri čemu se pažnja usmjeruje na emigracijske i imigracijske procese u svim involviranim državama, a ne više pretežno u imigracijskim kakva je uglavnom bila dotadašnja praksa. Još više dolazi do izražaja kako ustaljeni termini *akulturacija*, *asimilacija*, *integracija*, *migrant* reteriraju i uzmiču pred terminima: *inkorporacija*, *interakcija*, *transmigrant*. Transnacionalizam pak kao termin, poput neke dijabolične vrste, ulazi u renominacijsku fazu: *translokálnost*. Ovom se terminološkom preokretu u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji priklanjaju, među prvima, ako ne i prva Jasna Čapo Žmegač, potom Maja Povrzanović Frykman i Marijeta Rajković Iveta.⁶⁴ Jasna Čapo Žmegač je, istražujući konkretne prekogranične prakse⁶⁵ ustvrdila da termin transnacionalizam ima višeznačne konotacije te da je termin tran-

⁵⁹ Brettell, 2000:105.

⁶⁰ Usp. Rajković Iveta, 2010.

⁶¹ U migrantskoj mobilnosti ništa nije bezbolno i ovo treba shvatiti posve relativno op. a.

⁶² Termin „domaćinska skupina“ prema Čapo Žmegač, 2003.

⁶³ Usp. Rajković Iveta, 2010; usp. bilj. br. 37.

⁶⁴ Usp. Čapo Žmegač, 2003; Povrzanović Frykman, 2010; Rajković Iveta, 2010, 2012.

⁶⁵ Ova se znanstvenica poslužila metodom „cjelovito istraženih pojedinačnih situacija“ želeći izbjeći generalizirajuće i homogenizirajuće antropološko pisanje koje autoritativno esencijalizira i fiksira iskustva drugih, tj. migracije je istraživala iz rakursa pojedinih migranata i njihovih obitelji, Čapo Žmegač, 2007:91. Istu metodologiju prakticira u najnovije vrijeme i Marijeta Rajković Iveta, usp. Rajković Iveta, 2010, 2012.

skolalnost prikladniji. Referirajući se na respektabilne autore iz domene,⁶⁶ ova je znanstvenica na temelju svojih istraživanja hrvatskih migranata u Njemačkoj ustvrdila da se ne radi samo o participiranju u oba društva ili više njih i stvaranju spominjanih specifičnih *društvenih mreža*, nego da se radi o još nečem: o stvaranju specifičnoga *društvenog prostora* s pluri(geografski)lokalnom, međudržavnom orijentacijom. To s jedne strane podrazumijeva plurilokalni obiteljski život, pri čemu dio obitelji živi kod kuće, a dio u emigraciji; s druge strane podrazumijevaju se učestale prekogranične prakse, koje su usmjerene i prema kući (darivanje i financijska potpora obitelji, gradnja kuća i sl.) ali se odvijaju i u imigracijskoj sredini (pružanje utočišta novopridošlim članovima obitelji i pomoć pri pronalaženju posla). Stvara se migracijski krug stalnom razmjenom članova obitelji (dolazak i odlazak), razvijaju se mnogostruki odnosi koji počivaju na obavezi rodbinskoga reciprociteta i funkcioniranje obitelji kao realne zajednice bez obzira na dislociranost. Transmigranti nisu više „zatvorenici dvaju svjetova i otuđeni u svakome od njih“.⁶⁷ Naprotiv, oni su participanti i konzumenti dvaju svjetova koji s jedne strane p/održavaju osjećaj pripadnosti mjestu porijekla (osjećaj identiteta) na posve subjektivnoj i emotivnoj razini, no i na objektivnoj, jer cirkuliranjem ljudi cirkuliraju i materijalni predmeti⁶⁸ (kulturni elementi). S druge strane, ovo cirkuliranje ljudi i predmeta je dvosmjerno, pa p/održava i osjećaj pripadnosti emigrantskoj sredini.⁶⁹ S treće strane, oni članovi obitelji koji su u 'tuđini' stekli pravo na mirovinu često i nadalje žive na dva lokaliteta: kod kuće, ali s povremenim odlascima po mirovinu i dužim boravcima kako bi zadržali niz beneficija, npr. pravo na boravak, mirovinske privilegije, pravo na zdravstvenu zaštitu i sl. Istina, prekogranične translokalne prakse nisu lišene disharmoničnosti međusobnih obiteljskih odnosa, ali doista upućuju na zaključak da u njima obitelj, a ne ekonomski motiv, ima najveći značaj.

No, u slučaju povratničkih migracija, znanstvenim se pristupom istraživanja istoga pojavio pojam *ideologije povratka*.⁷⁰ Jednim je dijelom riječ o definitivnom povratku, a drugim fenomenu tzv. duplih povratnika. To su oni koji su jednom otišli od kuće, jednom se vratili u mjesto porijekla, ali iz više razloga povratnički život nije ispunio njihova očekivanja (npr. nemogućnost prilagodbe u zavičaju iz kojega se izbivalo duže vrijeme, nostalgija za djecom i unučadi koji su možebitno nastavili život u imigracijskoj zemlji, mirovinske i zdravstvene beneficije i sl.) ili su ponovno nekim drugim motivom privučeni u migratornu sredinu.

Naravno, uz sve rečeno što je povezano sa životom 'preko granica' ostaje još niz otvorenih pitanja i neoterminoloških dilema, npr. kako definirati pojmove poput multinacionalnih osoba (ljudi), deteritorijaliziranih nacija, redefinirati pojam dijaspora, zavičaja i domovine, itd., ali to su teme za druge i/ili proširene analize.

⁶⁶ Npr. Hannerz, 1992, Pries, 2001, et al., prema Čapo Žmegač, 2003.

⁶⁷ Dictionary...2003:12.

⁶⁸ Usp. Povrzanović Frykman, 2010; Rajković Iveta, 2012.

⁶⁹ Usp. Rajković Iveta, 2012.

⁷⁰ Brettell, 2000:101. U hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji različitim pristupima *povratnih migracija* bavi se Jasna Čapo Žmegač, koja tvrdi da je u okviru istraživačkih paradigmi ovaj fenomen bio zanemaren u državama imigracije, ali ne i u onima emigracije. Osim toga, ona smatra da je uvid u ovaj tip migracija omogućilo redefiniranje klasičnih binarizama u migracijskim istraživanjima, pri čemu je baš transnacionalna paradigma unaprijedila mogućnosti uvida u isto. Napokon, ista autorica smatra da se povratna migracija može smatrati jednim osobitim vidom imigracije, usp. Čapo Žmegač. 2010.

Sve ovo o čemu je do sada bilo riječi, najuže je povezano s teorijskim pristupima istraživanju etniciteta i identiteta. Štoviše, jedni inspiriraju druge, te tako recentna antropološka produkcija koja se bavi istraživanjem migracija svjedoči o pojačanom interesu za koncepte identiteta.

Prema tome, istraživačka pitanja: zašto se ljudi kreću, kamo idu i što se događa nakon što se nasele u nekoj novoj destinaciji, odgovore traže na raznim stranama nastojeći zahvatiti perspektivu pojedinca, obitelji i domaćinskih skupina i država na mikro-, mezo- i makro razini. Tu se ukrštaju istraživački interesi brojnih znanosti i znanstvenih disciplina (povijesti, geografije, demografije, ekonomije, sociologije, etnologije, lingvistike, politologije, statistike...), te ono uistinu mora biti multidisciplinarno i interdisciplinarno. Ili, kako to temeljem istraživačkoga iskustva tvrde autori jedne od respektabilnijih zbornika radova na temu teorije migracija antropolozi nas uče da promatramo mreže i transnacionalne zajednice; sociolozi i ekonomisti usmjeruju našu pozornost na ulogu i značaj ljudskoga i socijalnoga kapitala i na teškoće s kojima se imigrant sučeljava u procesu naseljavanja i inkorporacije u društvo useljenja; politolozi nam pomažu u razumijevanju uloge u organiziranom interesu u kreiranju politike u migracije involviranih zemalja, a suradnja sa znanstvenicima pravne znanosti potrebna je jer ukazuje na utjecaj koji migracije mogu imati na institucije suvereniteta i građanskih prava; povjesničari ocrtavaju migrantska iskustva u svoj svojoj kompleksnosti, dajući nam veću dozu empatije u razumijevanju nada i ambicija migranata; demografi sa svojim podacima o mobilnostima ljudi preko granica teorijski i metodološki ukazuju kako takvi pokreti utječu na ljudsku dinamiku u društvima iseljenja i useljenja; geografi potiču promišljanja o prostoru u širem smislu.⁷¹ Ukratko: interdisciplinarnost je neophodna jer se jedino ukrštanjem disciplina i njihovih teorija, koncepata, metodologija i standarda, tj. akumuliranjem znanja i spoznaja može voditi dijalog oko epistemoloških, paradigmatških i interpretativnih aspekata te oko svekolikih teoretiziranja migracija.

Stoga možemo zaključiti da su migracije, danas više nego ikad dio globalizacijskih procesa te utječu na stvaranje i distribuciju kapitala, roba, ideja, informacija i sl. U fokusu su međunarodnih odnosa, glavni su faktor ekonomskih i političkih promjena te jedno od najvažnijih pitanja unutarnjih politika imigracijsko-emigracijskih zemalja. Kako se posljedice migracija osjećaju na kolektivnom nivou (npr. stvaranje novih etničkih manjina, pojava društvenih tenzija, problem društvene kohezije i sl.) i individualnom nivou (alijenacija, separacija od domicilne društvene mreže i sl.) sasmo je po sebi razumljivo da se javljaju reperkusije na identitet i identitetske procese. Naime, oblikuju se novi, *migrantski identiteti*.⁷²

Rezimirajmo: ovaj rad oslanja se na istraživački model kojem je konceptualnost zadana forma. On obuhvaća dimenzije migracija, strukturalne karakteristike migracija, uzročno-posljedične konotacije na mikro-, mezo- i makrorazini: od obiteljske, lokalno-regionalne i nacionalne, do utjecaja migracija na međunarodno tržište rada, globalnu svjetsku ekonomiju, transkulturacijske procese i s njima povezanu globalnu svjetsku kulturu. Govori o situiranosti migranata u imigracijskoj sredini i ovisnosti te situiranosti uz pomoć niza parametara. Ključni

⁷¹ Usp. Migration Theory...2000:VII; Brettell, 2003.

⁷² Usp. Dictionary, 2003.

su parametri: načini doseljavanja, imigracijske politike zemalja useljenja, granice među zajednicama, manipulacija s objektivnim kulturnim sadržajem, razrada strategija u procesima identifikacije, pojave mnogostrukih i/ili hibridnih identiteta, deterritorijalizacije, translokalizama i transnacionalizama i dr. Kako se pak u istraživanju migracijskih procesa nameću i oni identitetski, te kako se među ključnim riječima umjesto nekada *integracije* sve više koriste pojmovi *inkorporacija* i *interakcija*, a uz koje se logično vežu pojmovi *simbola* i *granice*,⁷³ slijedi poglavlje koje analizira teorijske pristupe istraživanju identiteta. Preglednosti radi polazi se od starijih teorijskih pristupa koji su svakako dali veliki doprinos temi, čine joj značajan kontekst, a mnoge su im postavke i dalje aktualne. Kronološki se obrazlažu noviji i novi pristupi, prije svega upravo oni koji navedene pojmove stavljaju u istraživačko središte. Istina je, naime, da se tijekom vremena mijenjaju identiteti i tradicionalne predodžbe o pripadnosti i privrženosti, tj. identitetu. Pa gdje onda (ako igdje) da tražimo migrantski identitet? Bi li možda biti migrant u identitetskom smislu, imalo značiti biti u latentnoj racijepljenosti u pokušaju obdržanja prijašnjega, izvornog, autohtonog, domicilnog identiteta, prilagođavati ga, mijenjati, pamtit, razvijati ga u novom okruženju, u smislu neodvojivosti od oba (svih???) prostora i ljudi u okruženju u kojem se svatko od ovih ljudi zatekao? Imaju li pravo oni koji govore o identitetskoj fragmentiranosti, hibridizaciji i šizofreničnosti ili je jednostavno riječ o majstorima prilagodbe u slučajevima multipliciranja zavičaja i domovina?

KONCEPTUALNI PRISTUPI ISTRAŽIVANJU IDENTITETA I IDENTIFIKACIJSKIH PROCESA

Zanimanje za identitet i identifikacijske procese dugoga je vijeka, a osobito se intenzivira u doba sveopćih kriza. Posljednja u nizu takvih kriza započela je krajem dvadesetoga stoljeća i traje do danas, ne pokazujući ohrabrujuće znake da joj se nazire kraj. Kriza je produkt niza promjena koje se događaju na globalnom nivou i ima direktne reperkusije na identitet i identifikacijske procese, čije se transformacije podjednako događaju u bogatim kao i u siromašnim regijama i zemljama. Kao ne tako davno, 1960-ih godina u zemljama koje su se oslobodile kolonijalne vlasti, tako se zadnjih desetljeća javljaju transformirani ali i posve novi identiteti zahvaljujući, primjerice, stvaranju svjetskoga tržišta, globalnom širenju multinacionalnih korporacija, deindustrijalizaciji bogatih regija, stvaranju novih međunarodnih zajednica (npr. Europske Unije), transformaciji rodni identiteta (tzv. drugi val feminizma), globalnih pokreta poput Zelenih, pojavi novih oblika na relaciji globalno: – lokalno, razvoju tehnologije komunikacija i dr. Dijelom pod utjecajem poststrukturalizma i postmodernizma, znanstvenici tumače da se transformirani i/ili novi identiteti sve više konceptualiziraju, decentraliziraju, da su ambivalentni, kontradiktorni, kontekstualni, deesencijalizirani itd. U pokušaju njihovoga razumijevanja veliku važnost daju emocijama, ali i aktivnim strategijama koje se odvijaju na

⁷³ Simboli i granice čine jedan od najznačajnijih dijelova istraživanja identiteta migranata; simbolima, prvenstveno onima koji su dio tradicijskoga nasljeđa (odijevanje, prehrana, umjetničko izražavanje, obiteljsko ustrojstvo, religija i sl.). Naime, održavaju se i uspostavljaju granice unutar i među zajednicama.